

UDK 821.163.42:27-247.7 Kos
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 29. 6. 2010.
Prihvaćeno: 15. 7. 2010.

O PJESNIŠTVU VINKA KOSA (IZ NEPOZNATE RUKOPISNE OSTAVŠTINE)

Daniel MIKULACO

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za humanističke znanosti
I. Matetića Ronjgova 1, 52 100 Pula
dmikulaco@unipu.hr

Sažetak

Ovim se radom predstavlja dio rezultata višegodišnjeg istraživanja književnog djela hrvatskog književnika Vinka Kosa (1914. – 1945.). U diplomskom radu autora članka (*U potrazi za izgubljenim pjesnikom*, 1996.) analiziraju se i predstavljaju Kosova *tiskana djela* (bez dijela opusa za djecu) te navode sva neobjavljena (*rukopisna*) djela, a u magistarskom radu (*Rukopisna ostavština Vinka Kosa*, 2001.) autor članka posvećuje se pomnom istraživanju navedene Kosove *rukopisne ostavštine* (deskripciji, analizi, interpretaciji, komparaciji itd.) te klasifikaciji unutar okvira moderne hrvatske književnosti, ali i općih tradicija i modela moderne književnosti.

Ovdje će biti predstavljeni rezultati otkrića samo Kosovih *pjesničkih zbirki* i *pjesama* koje za života nije stigao objaviti, dakle, još nepoznati i neobjavljeni (rukopisni) pjesnički radovi/zbirke: *Pjesme 1936*, *Cvatući bregovi*, *Razumljivi čas* te *Pojedinačne pjesme*, nastali u razdoblju od 1936. do 1945. godine. Kosovo pjesništvo nastoji se iščitati kao praksa obilježena poetikama romantičarsko-sentimentalističkoga i modernističkoga (simbolističkoga i impresionističkoga) tipa izraza koje se naslanja na iskustvo katoličkoga (religijskoga i metafizičkoga) pjesništva i tradiciju modernih svjetskih klasika slične misaone strukture.

Ključne riječi: Vinko Kos, moderno pjesništvo, hrvatska književnost prve polovice XX. stoljeća, misaono i mistično pjesništvo, katolički pjesnici (religijsko pjesništvo), Bleiburg / Križni put.

*Kada je riječ slobodna, a ne instrument,
literatura je trijumf riječi.*

Ranko Marinković

1. Uvodne napomene

Jednom je prilikom pokojni prof. Ivan Cesar rekao kako je povijest naše književnosti, *povijest književnosti u ladicama*. Pritom je mislio na sve one književnike čija djela, neobjavljena, ili uredno prešućena, čame u ladicama prošlostoljetnih totalitarizama i zajedno sa svojim autorima dijele nepostojanje i sudbinu nesretnog slučaja.

Kako povijest pišu pobjednici, tako su i vlasti nakon 1945., koje su sebe (po paradigmi) smatrale jedinim »autentičnim tumačem i mandatarom povijesti te izvršiteljima revolucionarne volje«¹, odredile sadržaj povijesti hrvatske književnosti toga razdoblja. Lišena većeg dijela svojeg sadržaja, etiketiranog kao protunarodna, ustaška, fašistička i okupatorska književnost, ili u blažem obliku kao dekadentna kapitalistička literatura, osakaćena, razbaštinjena i banalizirana hrvatska književnost za vrijeme Drugoga svjetskog rata² svedena je gotovo jedino na djelatnost antifašističkih (partizanskih) pisaca Hrvatske i ubilježena u povijestima književnosti kao *ratna* ili *partizanska književnost* na nekoliko stranica.

Vremena su se odvrtila, napisani su tomovi literature o književnosti, pa literature o literaturi i svijet je, zakoračivši iza »*kraja povijesti*«³, ozbiljno stao proučavati otisak vlastita lica u pijesku, no Vinko Kos i mnogi drugi ostaju prešućeni i za ova vremena. Tek su devedesete ponovo aktualizirale to pitanje i tada se počelo izranjati neka imena s potopljenog broda naše književne flote, no nedovoljno sustavno i bez odgovarajućeg znanstvenog i kritičkog aparata i metodologije.

Prvi je sustavniji korak učinio Dubravko Jelčić, koji je u svojoj povijesti hrvatske književnosti jedno cijelo poglavlje posvetio upravo prešućenim i zakopanim autorima. Tu je i Branimir Donat sa svojim priložima i još nekolicina imena.

Jedan od na taj način zakopanih autora je i Vinko Kos. Ime koje je, samo onima upućenijima u naše književno-povijesne labirinte, poznato, a ono iz nemalog broja književne periodike i antologija iz razdoblja od 1938. do 1945., u kojima je redovito, od tada eminentnih književnih kritika, prikazivan kao

¹ Dubravko JELČIĆ, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1997.

² Naziv se koristi samo kao oznaka povijesnog razdoblja, a ne i kao termin za književnu periodizaciju.

³ Francis FUKUYAMA, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Zagreb, 1994.

mladi perspektivni talent koji ostvaruje ozbiljna djela. Njegovo je ime i djelo nakon rata jednostavno izbrisano, a njegova sudbina prepuštena sivilu vremena i šutnje; i gotovo kao da ga nikad nije ni bilo.⁴

Za većinu danas, Kos je još uvijek nepoznato ime. Njegovo je djelo, tek djelomično poznato u književnoznanstvenim krugovima i među rijetkim, još živućim, pripadnicima te *ratne generacije*.

Bitan i veliki iskorak učinio je krug ljudi okupljen oko Matice hrvatske u Čakovcu (Zvonimir Bartolić, Mato Marčinko i Franjo Marcuš), koji je 1994., postavljanjem spomen-ploče na mjestu Kosove rodne kuće, obilježio 80. godišnjicu pjesnikova rođenja, a zatim 1997. tiskao prvu knjigu Kosovih *Sabranih djela*⁵.

Igrom sudbine, autor ovog rada vezan je uz pjesnikovu obitelj te mu je stoga dostupna cjelokupna Kosova književna ostavština, kako ona tiskana, tako i opsežna rukopisna, koju je obitelj pomno (ali nesređenu i bez znanja o tome što je sve u njoj sadržano) čuvala tijekom više od pola stoljeća nevremena, a koja ga predstavlja, osim kao pjesnika i dječjeg pisca⁶, i kao proznog i dramskog autora te pedagoga. U njoj su, kako se pokazalo, sadržane: zbirke pjesama, novele i putopisi, drame, priče i igrokazi za djecu, prijevodi pjesama, znanstveno-pedagoški tekstovi, bilješke, korespondencija, foto-materijal ...⁷

Ako se uzme da je Kos bio književno djelatatan tek 6-7 godina, doista je riječ o opsežnom materijalu. Zato je razumljivo da je u procesu nastajanja i defi-

⁴ Kosovo književno djelo nikada nije bilo službeno zabranjeno, no po sudskom postupku (i osudi) koji je protiv Kosa poduzela *Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača* (kategorija *ratnog zločina kulturne suradnje u okupatorom*) u kolovozu 1945. godine. Kos je istrgnut i izdomljen iz hrvatske književnosti. Uslijedila je šutnja duga pola stoljeća. Kako je to stvarno izgledalo zorno opisuje primjer Kosove antologijske dječje pjesmice *Dom (Zlatna jabuka, 1942.)* koju je uglazbio Jakov Gotovac i koja se od svojeg nastanka nalazi u svim hrvatskim osnovnoškolskim čitankama i znaju ju svi naraštaju djece, no ne i autora, koji ni danas još nije potpisan ispod svoje pjesme.

⁵ *Sabrana djela*, I predstavljaju reprint četiriju Kosovih za života tiskanih pjesničkih zbirki: *Vodopad* (1939. i 1942.), *Kipar* (1941.), *Lada* (1944.) i poeme *Šišmiš* (1943). Priređivači su bili najavili tiskanje još dviju knjiga sabranih djela: iz Kosova književnog opusa za djecu i iz njegove rukopisne ostavštine (o kojoj su neka saznanja dobili od Kosove obitelji i iz diplomskog rada autora ovog članka). No, kako nisu imali potpunijeg uvida u tada još nesređen i neproučen rukopisni materijal, sve je ostalo samo na najavi.

⁶ Djela za djecu Kos je pisao pod pseudonimom *Čika Nika*.

⁷ Budući da je riječ o razdoblju neposredno pred II. svjetski rat, rata i NDH (1936. – 1945.), koje još do danas nije u dovoljnoj mjeri proučeno i u književnopovijesnom smislu objektivnije valorizirano, tijekom istraživanja znatnija je pažnja posvećena sastavljanju i nadopunjavanju Kosove biografije i bibliografije (pjesnikove i one o njemu) te analiziranju prikupljenih podataka i dokumenata koji upućuju na opći kulturološki kontekst vremena, a dodatno rasvjetljuju Kosov život i opisuju njegovo djelo. No, kako rezultati tog segmenta istraživanja kvantitetom premašuju zadane okvire ovoga rada, bit će predočeni samo podatci vezani uz kontekst Kosove poezije.

niranja ostalo i djelomično nedovršenih materijala. Dio je ipak dovršen pa čak i objavljivao pojedinačno u onovremenoj periodici, ali ne i kao cjelina (knjiga).

Pristup ovom rukopisnom materijalu zasniva se na nastojanju da ga se, iz pozicija promatrača neopterećena prošlošću i književnopovijesne i teorijske distance te uz pomoć odgovarajućih književnoznanstvenih metoda (književnopovijesna, književnoteorijska i tekstološka), iščita unutar konteksta onodobnih književnih strujanja i modela književne prakse, te na temelju takvih razmatranja odredi moguće mjesto i značaj pjesništva Vinka Kosa unutar tradicije hrvatske književnosti prve polovice XX. stoljeća.⁸

2. Napomene o izvorima

Za mogućnost sastavljanja i prikazivanja bio-bibliografskih faktografija, čije je kompletiranje u većini slučajeva izuzetno iscrpljujući i najčešće nepotpun istraživački posao, u prvom redu zahvalnost pripada jednoj Kosovoj vrlini, a to je pedantnost i sistematičnost u bilježenju svega što je radio ili što je bilo odjek na njegov rad. No sve bi opet bilo uzaludno da Kosova obitelj nije sačuvala najveći dio pjesnikove ostavštine i istom upornošću, cijeli niz godina, marno osluškivala i prikupljala i najmanji glas o pjesniku i njegovu djelu.

Bitan izvor podataka velikim je dijelom bila *Knjiga taštine* – požutjela bilježnica (knjiga), vlastoručne Kosove izrade, kojoj u podnaslovu stoji: »Ovdje su sabrane najznačajnije kritike i recenzije o mom radu, a mnogo sam ih spalio, tako na pr. onu iz Hrvatskog lista (Osiek) i drugih pokrajinskih i zagrebačkih listova koje nisu bile naročito karakteristične«.

Knjiga taštine odnosi se na razdoblje od 1939. do 1945. godine i u njoj se nalazi četrdesetak tekstova: kritika, osvrta, prikaza, predavanja, seminara, prijevoda⁹, pisama i plakata, izrezanih iz novina i lijepljenih ili pretipkavanih. Autori ovih tekstova redom su tada poznati književnici i kritičari: Ivo Kozarčanin, A. R. Buerov (fra Andrija Radoslav Glavaš), Zvonimir Katalenić, dr. Ton Smerdel, Kruno Quien, Branimir Livadić, Marko Čović, Kalman Mesarić, dr. Ante Bonifačić, Luigi Salvini, Ivan Mežnarić, Ljubomir Maraković, Mato Hanžeković itd. U knjizi je prisutan i određen broj nepotpisanih

⁸ U analizi će se, poradi ograničena prostora, koristiti samo neki karakteristični primjeri (pjesme, stihovi) iz rukopisnih zbirki. Zbirke i ostala rukopisna djela (drame, novele, putopisi, eseji, priče i pjesmice za djecu) s detaljnim prikazom, analizom i životopisom Vinka Kosa te cjelovitom bibliografijom i dokumentacijom, bit će uskoro (tijekom 2011.) objavljene u zasebnim knjigama sabranih djela.

⁹ Pjesme iz Kosovih tiskanih zbirki prevedene su, za njegova života, na njemački, rumunjski, talijanski i španjolski.

tekstova ili onih koji su potpisani samo inicijalima te tekstova s nepotpunim bibliografskim podacima.

Kada Kos u podnaslovu kaže »karakterističnih« misli na one tekstove koji navode pokoji relevantan podatak ili pak kritički uočavaju nešto bitno o njegovoj poetici ili pojedinim zbirka, bez obzira zatekne li se tu i i pokoja zamjerka. I doista, ima ih raznolikih: od onih koji su puni divljenja i pohvala, do onih koji izriču i pokoju oštrij kritiku. Poneki tekst je zanimljiv i po tome što teži dijagnosticirati ondašnja književna strujanja i navesti ljude koji se tek afirmiraju.

Knjigu taštine valja, naravno, promatrati iz nužne vremenske, teorijske i terminološke distance. Međutim, vrijednost ovog izvora velika je i neupitna jer pruža cijeli niz književnopovijesnih i bio-bibliografskih podataka o Kosovoj prisutnosti, njegovim književnim aktivnostima i njegovim tiskanim djelima, ali i onim rukopisnima, o kojima je u toj knjizi vodio urednu evidenciju, bilježio primjedbe, faze i promjene.

Već i to što se može ustvrditi da je tijekom samo šest godina toliko relevantnih ljudi napisalo toliko raznovrsnih tekstova o Kosu, što ni danas nije slučaj ni kada su u pitanju suvremeni književni autoriteti, govori dovoljno u prilog tog izvora i onodobnoj popularnosti Kosova djela.

Slijedeći izvor čini dvadesetak tekstova u rasponu od vijesti do eseja što ih je obitelj Kos marljivo skupljala sve u godine od rata na ovamo. Riječ je o interesima za Vinka Kosa što su ih rijetki pojedinci znali pokazati u proteklih pedesetak godina. Uglavnom su to tekstovi tipa »bio jednom jedan...« čiji su autori, disidentski nastrojani prema prethodnom (komunističkom) režimu, pokušavali Kosa prikazati jedino kroz prizmu nacionalnoga mučeništva. Objavljivani su uglavnom u časopisima hrvatske dijaspore, a u posljednje vrijeme, u 90-ima i u domovini.

Prema toj se vrsti izvora pristupa iz perspektive suvremenoga analitičara neopterećena prošlošću, budući da je izvan njegova iskustvena polja. Kosovo mučeništvo je neosporno i pjesnikova tragična sudbina je svakako bitan književnopovijesni i bio-bibliografski podatak, međutim, ne može nas zanimati jedino »što bi bilo kad bi bilo«, već prvenstveno književna činjenica, a za to pristup dobrog dijela ovih tekstova nije primjeren. Korisni su ponajprije zbog pokojeg bio-bibliografskoga podatka i kao činjenica da se o Kosu ipak ponešto govorilo. Njihovi autori su: Lucijan Kordić, Đuro Kokša, Jakov Ivaštinović, Zvonimir Bartolić, Mato Marčinko, Franjo Marciuš, Milan Maglica Perkin, Stjepo Mijović Kočan, Neven Jurica, Božidar Petrač i drugi. Neki od njih ipak su pokušali otkrinuti vrata i pokoje pjesme te pronaći Kosu mjesto unutar hrvatskoga književnog kontinuiteta i medijski ga oživjeti. To se prvenstveno

odnosi na Jakova Ivaštinovića, Božidara Petrača i na nedavne pokušaje ljudi okupljenih oko Matice hrvatske u Čakovcu koji su rezultirali tiskanjem prve knjige *Sabраних djela Vinka Kosa*.

Najbitniji izvor za ovaj rad je, naravno, Kosova književna ostavština; ona objavljena¹⁰ i ona rukopisna.¹¹ Tu treba napomenuti da se posebno unutar *rukopisne ostavštine* nalazi dosta relevantnih podataka o Kosovu pristupu pisanju i književnim postupcima, dakle samom stvaralačkom činu, ali i o autorovim pogledima i poimanju funkcije književnosti i umjetnosti uopće. Bez toga bi, što zbog mjestimične nečitljivosti, oštećenosti rukopisa i nedovršenih dijelova, što zbog autorovih osobnih konceptijskih nedoumica, bilo napokon, znatno teže učiniti vjerodostojan prijepis njegovih rukopisa.¹² Što se tehničke strane prijepisa tiče, nastojano je da, i gramatički i pravopisno, bude što istovjetniji izvorniku. Odnosno, nastojalo se uvažavati onovremene gramatičke i pravopisne norme i uzuse pa i odstupanja od njih, budući da je Kos izvorno kajkavac i da je to i u tekstovima (rukopisnom materijalu) koji teže standardu ipak ponegdje osjetno ili se radi tek o pravopisnim ili gramatičkim grješcima.

Osim ovih primarnih izvora, od velike su pomoći bili Hrvatski državni arhiv (Zagreb, Marulićev trg 21) te arhivi Zavoda za književnost i teatrologiju (Zagreb, Opatička 18). U tim se arhivima nalazi ponešto autentičnih onovremenih dokumenata, koji su korišteni u cijelom istraživanju s namjerom što potpunijeg iščitavanja izvanknjiževnog konteksta, što se za Kosovu sudbinu pa i razumijevanje njegova djela i onodobnih književnih koncepata i tendencija čini podjednako bitnim.¹³

3. Kratki životopis Vinka Kosa

Vinko Kos je rođen 10. srpnja znakovite 1914. godine u gornjomeđimurskom selu Vučetincu, u općini Sveti Juraj na Bregu, kao najstariji od devetero djece obitelji seljaka posjednika Petra Kosa (1887. – 1945.) i Ane Kos, rođ. Bistrović (1896. – 1942.). Osnovnu školu pohađao je u susjednom Sv. Jurju na Bregu, a klasičnu gimnaziju kod franjevac kapucina u Varaždinu. Nakon što je 1936.

¹⁰ Samo lirika: *Vodopad* (1939., 1942.), *Kipar* (1941.), *Šišmiš* (1943.), *Lada* (1944.) i *Sabrana djela, I* (1997.).

¹¹ Lirika: *Pjesme 1936* (6 pjesama), *Cvatući bregovi* (28 pjesama), *Razumljivi čas* (18 pjesama) te *Pojedinačne pjesme* (6 pjesama); *Knjiga taštine*: zbirka kritika, prikaza i recenzija o Kosu za razdoblje 1939. – 1945.

¹² Autor ovog rada učinio je i prijepis te digitalizaciju svih tekstova (autografa) i kontekstualnog materijala rukopisne ostavštine Vinka Kosa.

¹³ Usp. Daniel MIKULACO, *Rukopisna ostavština Vinka Kosa*, Zagreb, 2001., 117-121

godine maturirao, upisuje studij bogoslovije, ali ga već sljedeće godine prekida i odlazi u Zagreb.

Za najranije razdoblje bitno je zabilježiti da je Vinko bio vrijedno i bistro dijete koje je u okrilju svoje obitelji i zavičaja steklo temeljnu kršćansku kulturu i svjetonazor koji će ga u budućnosti bitno određivati i kao čovjeka i kao pjesnika, te mu biti duhovnim melemom i utočištem u nadolazećim nevremenima. Riječ je zapravo o valjanoj bazi poštenja, ljudskosti i ljubavi spram obitelji, zavičaja, domovine te života i svijeta uopće uokvirenoj biblijskim znanjima isposničkog miljea i humanističkim principima, koju Vinko Kos, sada već tipični onovremeni mladi intelektualac koji promišlja svoja obzorja, donosi sa sobom u Zagreb ostavljajući za sobom djetinjstvo bosonoga međimurskog dječaka s jednim parom cipela za školu i blagdan.

Kako iznose M. Maglica Perkin, Z. Bartolić i M. Marčinko, Kos je pjesme počeo pisati i objavljivati već za gimnazijskih dana u časopisima *Zora* (rukopisni *Đački mjesečnik*) i *Anđeo čuvar*¹⁴, no upravo oko 1937. godine počinje njegova intenzivna i plodna književnička djelatnost, što korespondira s njegovim dolaskom u Zagreb i suradnjom sa znatnim brojem onovremene periodike.¹⁵ Godine 1939. preuzima uređivanje *Hrvatskog sjevera* te *Seljačke omladine* (mjesečnik Katoličke akcije, koji podupire kardinal Stepinac¹⁶).

Iste godine objavljuje i svoju prvu zbirku pjesama *Vodopad*. Osim toga, već 1938. godine biva uvršten u *Almanah hrvatskih sveučilištaraca* te godinu kasnije u antologiju *Lirika hrvatskih sveučilištaraca*, a zastupljen je i u posljednjem dijelu trilogije *Zborniku hrvatskih sveučilištaraca* (1942.). Urednik te trilogije, Marko Čović, napominje da je riječ o »generaciji rođenoj između 1911. i 1920. i nacionalistički opredijeljenoj«¹⁷.

Kos 1940. godine upisuje studij književnosti (hrvatski – njemački) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

»Vjerojatno su ga iz Varaždina preporučili Kaptolu te mu je gospodin Stepinac dodijelio jednu sobu. Tamo je stanovao s Ivom Sokačem, učiteljem glazbe i skladateljem. Od kardinala je dobio zadaću animirati djecu koja su se skupljala po zagrebačkim župama, jer tada nisu postojali dječji vrtići. Tako je postao voditelj svih dječjih grupica te je osmišljavao igre i edukativne programe. Budući da je kao najstarije dijete rado izmišljao priče i igre svojoj braći i

¹⁴ Mato MARČINKO, Život i pjesničko djelo Vinka Kosa, u: *Hrvatski sjever*, 1 (1996.) 1, 22-32.

¹⁵ Daniel MIKULACO, *Rukopisna ostavština Vinka Kosa*, 7-8

¹⁶ Zvonimir BARTOLIĆ, *Pjesnik slomljena pera i neznana groba*, u: Vinko KOS, *Pjesme. Sabrana djela*, I, Čakovec, 1997., 224

¹⁷ Slavko JEŽIĆ, *Hrvatska književnost od početaka do danas (1100.-1941.)*, Zagreb, 1944./1993., 378.

sestrama i dobrim ih dijelom morao i odgajati, posao animatora i pedagoga bio mu je u potpunosti primjeren.«¹⁸

Rad s djecom i ljubav koju je osjećao prema dječjoj duši učinit će ga i piscem za djecu.

»Uskoro upoznaje Mariju Petreé djevojku iz umjetničke obitelji plemena d'Artagnanova porijekla i svoju buduću suprugu, koja se također bavila animatorskim poslom u župi Svete Obitelji na Kanalu te je po prirodi posla morala kontaktirati s njim.«¹⁹

Početak rata (1943.) Kos osniva *Dječji grad*²⁰ u Massarykovoju ulici u kojem njeguje principe, i prema današnjim pojmovima, potpuno suvremene pedagogije zasnovane na kreativnosti i pažnji prema djetetu kao individui (subjektu).

Dječji grad osnovan je pod Upravom Grada Zagreba, pa je tako Vinko Kos postao državni službenik za vrijeme NDH. Isplanirao je još jedan *Dječji*, ovaj put doslovno, *grad*:

»Od te je očeve ideje kasnije na istoj lokaciji niknuo 'Pionirski grad' koji je danas, nažalost, mrtvo mjesto.«²¹

Kosovo službovanje i sam *grad* trajali su do kraja rata. Prije toga, godine 1941., vjenčao se s Marijom Petreé (1919. – 2000.) te iz kaptolske studentske sobice preselio na Kanal, u Menčetićevo 26 gdje su ubrzo dobili dvoje djece, Veru i Ladu.

Rat bjesni, svjetovi izgaraju na dlanovima milijuna, ljudska dostojanstva kršu se i melju, a Međimurec Kos bi čuvao djecu i pjevao o ljubavi. Pastir i pjesnik u jednoj osobi u vremenu kada to nije bilo moguće.

Put koji je uslijedio i na kojem se pjesniku gubi svaki trag, dosta su godina kasnije nazvali »križnim putem bleiburškim«. Kada je otišao, Vinku Kosu je bila trideset i jedna godina. Za sobom je ostavio djelo impozantno i kvantitetom i kvalitetom i šutnju dugu do današnjeg vremena.

Tek početkom 90-ih, s povratkom prvih emigranata i preživjelih stradalnika u domovinu, doprle su do Kosove obitelji prve vijesti o vjerojatnoj pjesnikovoj sudbini. Između više tragičnih varijanti, vjerojatno je najpouzdanija

¹⁸ *Isto*, 378

¹⁹ *Isto*.

²⁰ Osim što je bio izvrstan pisac za djecu i omiljen među njima, Kos je bio i izvrstan i inovativan pedagog. Kada je 7. ožujka 1943. osnovao *Dječji grad* u tadašnjoj Šufrajevoj ulici, tada jedinstvenu ustanovu u svjetskim razmjerima, vodio se zamislama, i za današnje vrijeme, potpuno suvremene pedagogije, koja se zasniva na individualnom pristupu svakom djetetu. Ideja je bila tada doista revolucionarna – da država preuzme dio brige oko odgoja predškolske djece; da se ustanovi institucija *dječjeg vrtića* u kojem bi djeca, prema njihovoj dobi primjerenu programu, kvalitetno i korisno provodila svoje slobodno vrijeme.

²¹ Slavko JEŽIĆ, *Hrvatska književnost od početaka do danas (1100.-1941.)*, 378.

ona Stanka Dominića, koji je Kosa izgleda posljednji vidio u nekoj staji, negdje kraj Celovca (Klagenfurta), teško bolesna od tifusa. Nije mu mogao pomoći jer ga je stražarska pratnja potjerala natrag u zajedničku kolonu, a Kos je ostao.²² Lucijan Kordić ovome još dodaje da je Kos iz izbjeglištva vraćen u tzv. maršu smrti u neki od jugoslavenskih komunističkih logora, gdje je i umro od tifusa.

4. Modeli književne prakse 30-ih i 40-ih godina u hrvatskom pjesništvu

U svjetlu suvremenijih književnoteorijskih pogleda na stilske odrednice, koje se shvaćaju kao »program s pomoću kojega umjetnost organizira svoj odnos s okolinom tzv. vanjskim svijetom« (N. Luhmann)²³, pokušajmo promotriti osnovne književne tendencije, odnosno modele književne prakse 30-ih i 40-ih godina u hrvatskoj književnosti i Kosovo književno djelo u tom kontekstu.

Književnopovijesno (dijakronijski) ta dva desetljeća uobičajilo se dijeliti na tri perioda: prvi: 1930. – 1941.; drugi: 1941. – 1945.; treći: 1945. – 1952. Svaki od tih perioda artikulirao je pak unutar sebe vrlo heterogene tendencije i izričaje.

Godina 1930. uzima se početnom zbog međunarodnog kongresa u Har-kovu, koji je promovirao tezu o *proleterskoj književnosti*. Slijedi Kongres sovjetskih pisaca 1934. godine koji najavljuje *poetiku socrealizma*. Prema tome tridesete bilježe snažnu afirmaciju realističke literature: *sintetički realizam* (Šicel²⁴), *socijalno angažirana književnost*, Krleža, Cesarec... (Flaker²⁵) i *proleterske: novi realizam*, Stevan Galogaža... (Visković²⁶).

Osim ovih uvjetno lijevih tendencija snažno se afirmiraju i nacionalne, artistske i regionalne tendencije. Nacionalno i artistsko je izraženo kao nastavak *moderne*, *Hrvatske mlade lirike* i *Gričana*, a nastavlja tradiciju pejzažnog pjesništva te propitivanja i slavljenja nacionalne kulture i povijesti (Nazor, Ujević, Wiesner, Cesarić itd.), kada je o poeziji riječ. U taj se kontekst može uvrstiti i *Liriku šestorice* iz 1931. (Dragutin Tadijanović, Marijan Matijašević, Vladimir

²² Usp. Mato MARČINKO, Otvoreni dossier pjesnika Vinka Kosa, u: *Hrvatski sjever*, 2 (1998.) 1-2, 5; Milan MAGLICA-PERKIN, Pjesnik se nije vratio s Bleiburga, u: *Marulić*, 25 (1992.) 4, 418.

²³ Vladimir BITI, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb, 1997., 380

²⁴ »Sintetički realizam je termin koji označava glavno stilsko obilježje 30-ih godina, a odražava spoj impresionističkog izraza, ekspresionističke forme i realističkog sadržaja«, Miroslav ŠICEL, *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1982.

²⁵ Socijalno angažirana književnost – proces koji možemo označiti kao prividno vraćanje realističkim tradicijama, ali u znaku naglašene funkcije književnosti unutar klasne borbe, koju označujemo kao socijalno-pedagošku. Flaker ovim terminom obuhvaća 30-e, 40-e i početak 50-ih kao stilski neprekinuto razdoblje. Usp. Aleksandar FLAKER, *Stilske formacije*, Zagreb, 1976.

²⁶ Velimir VISKOVIĆ (ur.), *Krležijana I – III*, Zagreb, 1993 – 1999.

Kovačić, Ivo Frol, Branko Perović, Olinko Delorko), koja pokazuje interes i za zavičajne teme, no povratak zavičajnosti vezuje se uz pojavu grupe *Zemlja* Krste Hegedušića, a zatim i uz *Liriku grude* iz 1934. godine (Ivo Balentović, Gabrijel Cvitan, Danilo Čović, Jeronim Korner, Kamilo Križanić, Zvonko Kuhar, Ivo Lendić, Zlatko Majtin, Vinko Nikolić, Stjepan Hrastovac). Ova grupa pretežno mlađih pjesnika, osim interesa prema zavičaju iskazuju i tendiranje prema opće nacionalnim temama i *religijskom pjesništvu*. Zasebno, kao *regionalisti* afirmiraju se: Vladimir Nazor, Mate Balota, Pere Ljubić, Drago Gervais, Nikola Pavić, Tomislav Prpić...

Na nacionalnu (građansku) orijentaciju nadovezuje se i *katolička lirika / religijska lirika* (Đuro Sudeta, Nikola Šop, Ton Smerdel, Jeronim Korner, Ivo Horvat, Cvite Škarpa, Vinko Nikolić, Branko Klarić, Ivo Lendić itd.). Ovi pjesnici pjevaju o osobnom iskustvu Boga i metafizičkom doživljaju i poimanju svijeta.

Književnost 30-ih je najčešće bila promatrana prvenstveno kao rezultat društveno-političkih perturbacija i dijeljena je na lijevu ili desnu; gdje je ona desna nerijetko bivala označena kao klerofašistička.

Općenito, na književnoteorijskom planu ovo se razdoblje oblikuje na nekoliko postavki: povratak realističkoj poetici, snažna psihologizacija pa i eseizacija diskursa (proza i drama), a lirika bilježi mijene na formalnoj razini – metrika prestaje biti neprikosnovenim regulativnim načelom stiha, koji dobiva podređen položaj u odnosu prema semantici, odnosno pjesma postaje ilustracijom ideje; lirski subjekt još uvijek zadržava jaku poziciju.

Osim već spomenute terminologije (Šicela, Flakera, Viskovića) danas se prikladnijim drži termin Ljubomira Marakovića: *moderni objektivizam*²⁷, a rabi ga i Jelčić u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti*.

Književnost ovog, a i slijedeća dva perioda (do i nakon 1945.) svoj odnos prema stvarnosti određuje *angažiranošću* (uvjetno lijevih i socijalnih orijentacija) i težnjom za što objektivnijim prikazom zbilje, a s druge strane (nacionalna, zavičajna, katolička i artistska orijentacija) prividnim odmakom od zbilje u pravcu larpurlartizma, filozofičnosti, metafizičnosti i uzvišene idejnosti. Prividno, jer je i među tim tendencijama bilo socijalne osjetljivosti i sluha za zbilju, posebno unutar nacionalne i zavičajne orijentacije.

²⁷ Moderni objektivizam – označava novu fazu u razvoju književnosti (naše i europske), naročiti način gledanja objektivnog svijeta, koji nije ni idealističan, niti materijalističan, već u svojoj u svojoj biti podijeljen, kao što je podijeljen današnji svijet: agnostičan, katolički pozitivan i između ta dva pola ima mnoštvo nijansa. Maraković ovaj termin izvodi prema engleskom *New Objectivity* i njemačkom *Neue Sachlichkeit*. Usp. Ljubomir MARAKOVIĆ – Josip BOGNER, *Rasprave i kritike*, Antonija Bogner-Šaban (ur.), Zagreb, 1997.

Za period od 1941. do 1945. godine može se reći da su se, s društveno-političkim raslojavanjima (SHS, Banovina Hrvatska, NDH) pred kraj 30-ih, i tendencije u književnosti (i umjetnosti uopće) oblikovale sukladno tim mijenama. Oštija diferencijacija na desne i lijeve, odnosno na one koji su prihvaćali državotvorne navještaje i identificirali se s nacionalnim težnjama i one koji su im oponirali, zauzima najveći dio kulturnog (književnog) prostora. No i artistska (građanska) i regionalistička struja nastavlja, pomalo po strani od ovih zbivanja u prvom planu, svoju produkciju.

Snažan društveni i umjetnički angažman, za ili protiv preplavljujućih društvenih raslojavanja, glavna je karakteristika tog perioda. U tom smislu treba reći da 1941. godina nije najspretniji izbor za graničnu godinu. Snažniji nacionalistički glasovi u književnosti počeli su se, kao rezultat i kontinuitet inicijalnih nacionalnih i katoličkih tendencija tijekom 30-ih, javljati već i prije kraja desetljeća. Pojava *Almanaha hrvatskih sveučilištaraca* (1938.) te *Lirike hrvatskih sveučilištaraca* (1939.) inaugurira u hrvatskoj književnosti *mladu nacionalističku generaciju*.²⁸ U tu je generaciju, još od kad je to u svojoj povijesti književnosti učinio Slavko Ježić, redovito smještan i Vinko Kos. Ova generacija, koja će svoju književnu djelatnost prakticirati do 1945. godine, okupljena je djelomično pod sljedećim programom:

»Mi živimo u klasičnom razdoblju našega naroda, u jednoj velikoj renesansi, koja je probudila u nama sve nagone, sve težnje i sve energije.

Svaki kamen, svaki komad zemlje osvaja se jedino krvlju i duhom. Tu trebamo stotina rasprava, na stotine knjiga, koje će nam oživjeti prošlost i skriti sve narodne težnje u naše vrijeme, da nam raspale volju i zapale zanos u našim srcima.

Kome je Bog dao pero u ruke, dao mu je i divno oružje, od koga je, kao za svakoga borca, jača samo smrt.

Ništa nije ljepše nego znati, da naš narod postaje dio goleme građevine i da služimo Poglavniku u izgradnji svoga naroda.«²⁹

Ovaj program mlade nacionalističke generacije koji iskazuje stremljenje prema *narodnoj književnosti* zapravo je program koji dokida svaki individualni pristup i stvaralačku slobodu te poziva na *instrumentalizaciju, utilitarizam i tendencioznost*, na služenje određenoj ideji i cilju.

²⁸ Mlada nacionalistička generacija: Tias Mortidija, Vilko Rieger, Stjepan Jakševac, Jakša Ercegović, Nada Kesterčanek, Stanko Vitković, Franjo Nevistić, Marko Čović, Mladen Bošnjak itd.

²⁹ Antun BONIFACIĆ, Na vratima nove književnosti, u: *Plava revija*, 3 (1942.) 8, 305-310.

Ovaj koncept nije ništa nova ni unutar europskih umjetničkih koncepcija toga vremena; od poetike socrealizma, preko anarhističkih i fašističko-nacističkih koncepcija koje se pozivaju na populizam u umjetnosti i umjetnika shvaćaju kao ratnika perom.

Isti taj koncept, preuzet i nastavljen i nakon 1945. godine, bio je dominantan sve do 50-ih; do Krležina istupa 1952. na Ljubljanskom kongresu. Dakle, cijelo razdoblje od 1938. do 1952. godine moguće je iščitati iz pozicije jedinstvene stilske formacije kao dominantne struje (*državne poetike*), samo s opozitnim ideološkim predznacima.

Motreno sinkronijski iz pozicije opisa modela poetske diskurzivne prakse uočavanja poetskih postupaka riječ je o »mimetičkom modelu«³⁰ čije su izrazite karakteristike: kolektivističko glorificiranje nacije / revolucije; srozavanje estetsko-umjetničkih kriterija na račun etičko-političkih vrijednosnica; »mitski karakter« u smislu »transcendentalnog Označenog« (Milanja) koji u težnji za što objektivnijim i potpunijim prikazom zbilje (književnost fakta), orijentirajući se na kolektivnog junaka i ekspliciranje i deklariranje ideje, zapravo zapada u romantiziranje; stilska homogenost; jezična uniformnost i verbalizam.

Unutar većine navedenih književnih praksi ovoga vremena dadu se iščitati i karakteristike još dva modela. Jedan je *prosvjetiteljski* (»šenoinski«), koji je u ovom razdoblju dobrim dijelom u funkciji nadopunjavanja mimetičkog i isprepliće se s njime. Na neke odrednice toga modela, kao što su: težnja deklarativnosti i apelativnosti s ciljem svjedočenja slavne prošlosti kao *magistra vitae* i potvrde nacionalnog identiteta i narodnih težnji, zatim didaktičnost, pragmatičnost, terapijska funkcija itd. poziva se i Bonifačić u navedenom programatskom tekstu. Unutar obaju modela (*mimetičkog* i *prosvjetiteljskog*) prevlast nad estetskim imaju etičnost, ideja i tendencija. Drugi model, koji supostoji sa spomenutima, ali se ostvaruje izvan dominantnih (službeno poželjnih i preferirajućih) strujanja je, već dijelom naznačeni, »modernistički (arhistički) ili esteticistički model«³¹, koji teži za odmakom od tendencioznosti i angažiranosti (koja se poistovjećuje s vladajućim ideološkim nazorima) i prenaplašene funkcionalnosti. Nasuprot tome okreće se vlastitom mediju i daje prednost estetičnosti i ideji. Ostvarivan je u svojevrsnoj sintezi više tipova; npr. »nadrealizma, toka struje svijesti« (Milanja). Ovaj je model najprisutniji na našoj književnoj sceni u razdoblju do 1938. godine, a plodno egzistira i od 1938. do 1945. godine, no od 1945. do 1952. godine, kada je bio žestoko napadan, osporavan i ukidan kao ostatak *dekadentne kapitalističke umjetnosti*, postoji samo u

³⁰ Cvjetko MILANJA, *Doba razlika*, Zagreb, 1991., 9-13

³¹ Cvjetko MILANJA, *Hrvatski roman 1945.-1990.*, Zagreb, 1996.

tragovima i nekoliko hrabrih pojedinačnih istupa (Jure Kaštelan, Vesna Parun, Petar Šegedin itd.).

Vratimo li se sada na Luhmana i njegovu »teoriju sistema«³² prema kojoj stilske formacije nastoje zauzeti više ili manje autonomnu poziciju u odnosu na društvenu okolinu, možemo reći da se unutar predmetnog razdoblja izlučuju modeli književne prakse koji su se, poistovjećujući se s društveno-političkim »pokretima totalizacije«³³ (Françoise Gaillard) i ideološkim okvirima vremena, nametnuli kao prevladavajući, ali su istovremeno izgubili svoju autonomnost, a time i mogućnost da na kvalitativnoj razini produciraju umjetnički relevantnija ostvarenja. Paralelno supostoje i modeli koji se, zadržavajući svoju autonomnost i inzistirajući na orijentaciji prema vlastitom mediju u skladu s europskim i svjetskim modernističkim tendencijama, nisu nametnuli kao dominantni, no visoka umjetnička relevantnost njihovih ostvaraja osigurala im je naknadno prevrednovanje i uvažavanje kao uzora na kojima hrvatska književnost nakon 1952. godine (*krugovaši*, *razlogovci*) nastavlja svoju tradiciju nacionalne i europske književnosti.

5. Poetika Vinka Kosa

Promotrimo sada, unutar netom naznačenih vremenskih i književnih okvira, Kosove poetičke odrednice i odnos prema skiciranim modelima književne prakse.

Na temelju dosadašnjih čitanja i analiziranja Kosova djela (onog tiskanog) moguće je ustvrditi da Kos svoju poetiku najvećim dijelom artikulira na tradiciji *modernog pjesničkog senzibiliteta*, dakle *modernističkog modela* – kao dominante njegove osobne književne prakse unutar koje se onda ocrtavaju i konture mjestimičnih upliva elemenata i prosvjetiteljskog i mimetičkog modela; i ta će se tvrdnja nastojati u slijedećim poglavljima legitimirati analizom pjesničkih tekstova iz tiskane i rukopisne ostavštine.

Onovremeni kritičari Kosove su uzore pronalazili u Rilkeu, Verlaineu i Tagōreu. Točno je da su to pjesnici slične misaone strukture, ali ako nam je govoriti o njihovim utjecajima na Kosovo pjesništvo, oni su prisutni samo kao jedan od izvora iz kojih je Kos pio, kao odjek iščitane lektire. Njihova su pjesništva općenito oblikotvornim uzorom i reklo bi se paradigme modernog pjesništva, s tim da se mora uzeti u obzir da Tagōre proizlazi iz jedne bitno drukčije tradicije duhovnosti od zapadne, koja čovjeka poima manje individualno,

³² Vladimir BITI, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, 367-372

³³ *Isto*, 265.

šopenhauerovski, a više kao transcendentalni refleks koji teži uspostavljanju univerzalne ravnoteže između različitih razina bivanja. Dio te istočne duhovnosti³⁴ preuzeo je Kos i nadogradio na svoj kršćanski (katolički) svjetonazor kojemu duboko pripada³⁵.

Čujem disanje sviju duša, čujem šapat
sviju usnica, osjećam rastezanje
prostora oko sebe i naslućujem nešto
što sve stvari spaja da se ne raspadnu u
ništa.

Naslućivanja (Cvatući bregovi)

Kos se ne bavi atribucijom problema, površinom, prezentnostima, već ponire ka izvoru vremena, prema samome uzroku te ga ontološki dijagnosticira u ljudskim dušama kao dihotomiju dobra i zla. Ove pojmove kod Kosa treba promatrati generički rasterećeno semantičko-civilizacijskog balasta i uzeti kao filozofijski entitet, konstantu koja svoje korijene pronalazi izvan točke vrelišta, u praskozorju univerzuma, u samoj stvari od koje je satkano postojanje.

Ovaj dualistički, jin-jang princip prožimanja dviju suprotnosti blizak je kršćanskom poimanju i sintetiziran upravo s njim i rezultira kod Kosa posve osebujnim ostvarajima, dakle, poetikom na osnovi njegovanja takve osobite idejnosti, već afirmirane u spomenutih uzora, ali opet poosobljene, Kosove.

Kos je svoju liriku nazivao *mističnim pjesništvom* i iz njegovih se stihova doista osjeća mistični, odnosno metafizički doživljaj svijeta, doživljaj dubokih nepromjenjivih zakona koji mu čine ovaj život sa svim svojim manifestacijama jasnim.

Razbi koru i uroni u dubinu,
probi vanjsko i zađi u sredinu.
Nije ovo, zemljo, tvoje pravo lice,
sjeme je unutra, napolju su klice.
Nema zime ni starosti, boli niti jada,
nema mržnje. Izvan ovog kruga vječno dobro
vlada.

Ribar (Vodopad)

³⁴ Rabindranath Thākur (1861. – 1941.), indijski (bengalski) književnik i mistik; dobitnik Nobelove nagrade 1913. godine. Njegovo je djelo bilo 20-ih i 30-ih XX. st. vrlo popularno, prevedeno i čitano u Europi i u Hrvatskoj.

³⁵ Kos je u svoje knjige, i tiskane i rukopisne, stavljao znak *paukove mreže s paukom* kao simbola dobre vijesti i povezanosti (isprepletenosti) sviju stvari u prostoru i vremenu, ali i slabosti ljudske i prolaznosti.

Imperativnost ovih stihova čini Kosa pjesnikom akcije. On živi »danas« i vidi zlo u progresu. Taj se pojam kod njega uobličuje u simbolu šišmiša ... i šišmiš postaje fetus koji buja u utrobi čovječanstva hranjen svim pojedinačnim zlima, dok se kao ogroman prišt napokon ne raspriješuje svijetom. Upravo ta pojedinačna, svakidašnja, prešućena ljudska zla potencija su na koju se može djelovati jednom drugom potencijom – principom dobra. Tu je Kos. S tog motrišta njegova pjesnička misao polazi tražiti dobro u ljudima.

Još dublje treba zaći u samoću,
i živjeti za jednu vedru riječ,
po njoj će možda koja duša noću
u zoru svoga podignuća prijeć!

U šutnji ovoj (Kipar)

Ova je misao konstantno prisutna u sve četiri pjesnikove zbirke, a eksplicirana je upravo u poemi *Šišmiš* (1943.). Njeno podrijetlo dijelom nam je tražiti i u poniznoj riječi Isusovoj koja se ne bavi kaznom za učinjeno, već dobrom nastoji nadvladati (onemogućiti) zlo.

Mrvit se, mijenjat oblike, služiti svojemu cilju,
padati, mrijeti, nikad ne žaliti truda.
Zauzeti svoje mjesto u kosmosu pravo,
i znak svojega puta sa sobom nositi svuda.

Mlinsko kolo (Vodopad)

Upravo u na ovoj razini osviještenosti opozicije dobro/zlo Kosu je blizak prosvjetiteljski model jer želi apelirati, opomenuti, podučiti, ukazati na pravi put.

Šišmiš sadrži još jednu konotaciju, a mogli bismo je artikulirati kao *The dark side of the Moon*, kao dionizijsku narav koja egzistira na polutki ljudske slabosti i gotovo nas mazohistički uvlači u predjele samoće, patnji, boli pa i smrti, ali koja je usmjerljiva ka prirodi kreativnosti, a time i nužna za pjesnika. I Kos je svjestan: ma koliko čovjek u njemu morao samovati i patiti, toliko više pjesnik ljubi i izgara na putu *ka ljepoti, jer ljepota je za pjesnika ovog tipa najviši, supremativni pojam, izraz univerzalnog sklada kojemu treba težiti.*

Treba se u mir skriti,
otići onamo gdje svakidašnjost nije
i iz čaše samoće veliki smisao piti.

Još uvijek isti šum (Vodopad)

ili

Promišljeno stupi da ne šušne mir
i ne nestane ljepota što se ovdje skriva,
to je vrt samoće. Njega krasi vir
iz kojega prši svijetlo, koje svijet dariva.

Promišljeno stupi (Kipar)

Ovo je filozofska, ili duhovna podloga Kosova pjesništva. Kao sljedeći bitni prostori pjesnikova poetičkog izučavanja pojavljuju se, fragmentarno sačuvani u njegovoj ostavštini u obliku prijevoda, zapisa i rasprava: Aristotel, Platon, Sokrat, Ovidije, Vergilije, Horacije, Dante, Tasso, Racine, Lamartine, Poe, Whitman, Brezina, Nietzsche, Goethe, Rilke, Eminescu i neki moderni japanski pjesnici. Na ovim klasičnim uzorima Kos izučava versifikaciju, kompoziciju, mikrostrukture stila, ideju.

Ne smije se smetnuti s uma da je Kos bio mlad pjesnik i da je njegova poetika bila tek u razvoju. To je posebno zamjetno na rukopisima u kojima je osjetno da se umjetnik traži, da se ogledava u vrlo raznorodnim pristupima te je stoga gdjekad i nedosljedan.

Kos je stoga posebnu je pažnju posvećivao izrazu i formi. Bio je perfekcionista. Svaki njegov izraz, svaka misao, prvotno su dobro promišljeni i odmje-
reni, a tek onda odjenuti u prikladno ruho. Nema suvišnih deskripcija, izričite tek toliko koliko je dovoljno da bi se naslutila misao ili doživjela slika. Stoga je Kos posebno uspješan u kraćim, aforističnim formama gdje se misao ne rasipa.

Kos je pjesnik uzvišenih tonaliteta, misaon, metaforičan, simboličan, kontemplativan, često i hermetičan, ali nikada isprazan i samodostatan. Većina njegovih ostvaraja teži poanti. Arhitektonika pjesme varira od klasične metrike i tonsko-silabičke versifikacije vezanog stiha, preko slobodnijih, prijelaznih formi, do slobodnog stiha i pjesme u prozi. Osjetno je, kako ćemo vidjeti, proučavanje i eksperimentiranje oblicima te tendencija oslobađanja od klasičnih versifikacijskih shema. Njegovi kritici zamjerali su mu upravo tu raznolikost i neujednačenost forme i obrazlagali je nemarnošću: »Vezani stih je i danas najprikladniji i najprirodniji oblik za artistski izraz. Kos je još uvijek na putu usavršavanja i nedostaje mu vezani stih. Uostalom iz dosadašnjih Kosovih radova izlazi da se njegova samobitna stvaralačka snaga ne nalazi izvan stihova bez sroka i šteta je da se sve više predaje pjesničkoj prozi.«³⁶

³⁶ M. Gabriel HANŽEKOVIĆ, Vinko Kos: Šišmiš, u: *Gospodarstvo*, 1944. (podatci i članak su iz *Knjige taštine Vinka Kosa*)

Uz ovaj novinski izrezak, spremljen u *Knjigu taštine*, Kos je dopisao: *Postati majstor stiha i sroka*, što govori u prilog njegovoj samokritičnosti i ozbiljnosti pristupa pjesništvu kao poslu koji kao i svaki drugi valja dobro izučiti.

Nasuprot vezanim formama Kos se već u svojim tiskanim zbirkama (slijedeća dva primjera), a osobito u neobjavljenima, sve više odvažuje i na *vers libre* (pa i dalje):

POD BREZAMA

Zaspati do nogu bijelih djevica

breza

uljuljan pjesmom zrikavaca,

zaboraviti da ima zlih ljudi

na svijetu,

oprostiti svima, i ne ustati nikada

više.

(Kipar)

Minijaturna lirska refleksija, gotovo aforizam. Naslov je izdvojen i vizualno i ritmički i ima funkciju imenovanja slike. Grafička kompozicija stiha (četiri duga i tri kratka – krajnje desno) uvjetuje ritam pjesme. Rime, osim na kraju prvog i trećeg stiha (*djevica/ zrikavaca*) nema.

Grafičkoj strukturi pjesme, koja ima poetizirajuću funkciju, suprotstavljena je sintaktička struktura gotovo proznog iskaza (šest jednostavnih rečenica složenih u međusobno zavisani iskaz). Veliko slovo na početku i točka na kraju, koji označuju početak i kraj rečenice te tri zareza, kao regulatori izgovornih cjelina, inventar su u korist proznog iskaza. Intervencije u poetskom smislu su minimalne: personifikacija (*bijelih djevica breza*), naglasak na zvučnosti u *zrikavaca* (suglasnici /z/ i /c/ te samoglasnik /i/ su visokofrekventni), inverzija (*zaboraviti da ima zlih ljudi na svijetu*), već navedeni primjer rime te grafo-ritmička dihotomija. Morfološki inventar ima semantizirajuću funkciju: uporaba infinitiva (*Zaspati, zaboraviti, oprostiti, ne ustati*) – sugestija je trajnosti, a jedan glagolski pridjev trpni (*uljuljan*) – sugestija je statičnosti i bezvremenosti. Leksički materijal je minimalan, i što je karakteristično za Kosa, brižljivo je probran, tek toliko koliko je potrebno da bi slika bila u stanju evocirati pjesnikovu misao.

Njegova misao se rađa u naslovu, a svoj oblik počinje dobivati kroz stihove. Breza je metafora nevinosti, duhovne čistoće, poetičnosti i uzvišenosti života; metafora stanja kojem pjesnik teži. Treći je stih nadopuna prva dva s

kojima tvori idiličnu, pastoralnu, arkadičnu sliku. Ovdje, između trećeg i četvrtog stiha je prijelaz u prostore pjesnikove svijesti. Kosu je konkretan svijet prezentan i on je svjestan uzaludnosti ovozemaljskog. Stoga su posljednja dva stiha (*i ne ustati nikada više*) poanta koja zatvara krug. Ova poanta može asociirati na Poea, no to je samo privid. *Nikada više* kod Poea je negacija svega pa i sama subjekta. Kod Kosa ova sintagma funkcionira suprotno. Kao metafizičar i kontemplativac ostavlja mogućnost djelovanja u nekim drugim sferama. Njegovo *nikada više* znači ne morati više sudjelovati u općem zlu; oprostiti i zaspati za ovaj svijet.

Kos je svjestan svijeta i njegova je misao i moderna i klasična istovremeno. Reći: *Dosta, ja nisam Taj!* – uvijek je moderno, međutim odvažiti se iskoračiti iz igre i biti svoj, vrijedno je najveće pohvale, a upravo se u ovoj intimnoj minijaturi ta dilema osjeća stvarnom i proživljenom.

Kao i *Pod brezama* i *Večernja slika* je pjesma koju može napisati samo izvanredan pjesnik, čovjek koji osjeća, vidi i razumije veličanstvo života. To je jedna od onih pjesama pred kojom se svaki pokušaj interpretacije čini nedostatnim i suvišnim. To je ono što je Mallarmé nazvao *alkemijom riječi*; čista poezija:

VEČERNJA SLIKA

Žuto svjetlo pada po rubu praznih zdjela
na stolu. Nakon večere šutnja u sobi.

Maleno dijete na majčinom krilu
igra se očevom kosom. Odjednom digne
ručicu sitnu i pokaže sliku Obitelji svete
na zidu:

»Ono sam ja, ono si ti, a ono je tata.«

Dva cjelova sjednu na djetinje čelo,
svjetiljka jače zasja u sobi, i nastane opet
mir bez riječi.

(*Kipar*)

Tih nekoliko jednostavnih rečenica zaodjenutih u besjedovni stih, zapravo slika, sažetih u jedan idilični obiteljski trenutak, sadrže u sebi neiscrpno bogatstvo životnog iskustva koje nas poput mora preplavljuje valovima plemenitih vizualizacija. Može se konstatirati da je ova pjesma jedan impresionistički duhovni kroki. Mogu se još nabrojati asonance, aliteracije, nizanjanje, opkoračenja, metafore, inverziju, obraćanje, poantu i ine mikrostrukture stila, pa grafičku organizaciju, i reći da one poetiziraju ovaj jednostavni iskaz ne dajući mu da se čita kao proza, ali uza sve to, njezina alkemija izmiče.

Kritički tekstovi koji su se dosad bavili Kosovim djelom nastajali su uglavnom na temelju dojmova, dopadljivosti, ali bez konkretnije introspekcije u pjesničko tkivo i raznolikost poetskih postupaka, pa najčešće ne izlaze iz okvira impresionističke kritike i pomodnih nazora: »Ušao je u naš pjesnički život tiho, zamišljen, povučen, što je simpatično, pogotovo za mlada čovjeka, koji je obično sklon vanjskim efektima. (...) Nema tu jalova razbacivanja u dimenzijama naše lokalne stvarnosti, niti jalova kopkanja po prašini starih tema, već uranjanje u pučine svoga unutrašnjeg svijeta i ponovo izranjanje s punim šakama mističnih saznanja.

Možda je to velika ljubav koja ga vraća natrag u svakidanja zbivanja, nakon što je izlučio dubinu stvari i bića. On se vraća tih i velik, sa smiješkom i rukom spremnom na pozdrav. Čitav taj idejni stav ta idejna kosovština učinila ga je jednim od najosebujnijih mladih radnika u nas na pjesničkom polju.«³⁷

Kao i svi ljudi, tako i pjesnici rade svoj posao nekad dobro, nekad bolje, no nekad i lošije, a nekad su njihovi dometi izuzetni. Tako i unutar jednog opusa ili zbirke postoji određen broj manje uspješnih ostvaraja, a tek su poneke pjesme mogući vrhunski dometi, koji onda opstoje bez obzira na vrijeme i prostor. Ni Kosove pjesme u tom smislu nisu izuzetak. Ima pjesama koje su nedopjevane ili u njima visi koja nespretna riječ. Ima ih u kojima je sve rečeno u početnim stihovima, a ostatak nam se može učiniti suvišnim. Pogled iz današnje perspektive svakako negira neke pjesme koje su u ono vrijeme bile prihvaćene i činile se uspješnima, ali ih je proteklih šezdesetak godina učinilo starima pa danas djeluju odveć idejnima i sentimentalnima.

No, Vinko Kos i među rukopisnom ostavštinom ima pjesničkih ostvaraja koji se mogu mjeriti s vrhuncima ljudskoga duha i umijeća, koji zrače ljepotom i očaravaju svojom dubinom i mističnošću i naš današnji senzibilitet.

6. Pregled i analiza Kosova lirskog pjesništva iz rukopisne ostavštine

Pjesme 1936, zbirke: *Cvatući bregovi*, *Razumljivi čas te pojedinačne pjesme* također dijelom sadrže relevantnih i izuzetnih pjesničkih dostignuća. Osim ovih Kos ima još pjesama, ali koje su, razasute po različitim papirićima, išarane, križane, nadodavanih i oduzimanih riječi i stihova,... i stoga teško čitljive, evidentno ostale u procesu sklapanja, dakle, nedefinirane do kraja pa nisu uvrštene u ovaj izbor.

³⁷ Zvonimir KATALENIĆ, »Vodopad« Vinka Kosa, u: *Plava revija*, 1940. (podatci i članak su iz *Knjige taštine* Vinka Kosa)

6.1. Pjesme 1936.

Pregled Kosova *lirskog pjesništva*³⁸ unutar rukopisnog dijela opusa započinje majušnom knjižicom (formatom i sadržajem) vlastoručne izrade naslovljene *Pjesme 1936.*. Sadrži šest pjesama (*Od srca k srcu, Kućica kraj mora, Jesen, Sjeta, Lišće, Šuti mračna aleja*) napisanih pisaćim strojem na požutjelom strojnom papiru i složenih u knjižicu.

Pretpostavka je da su to neki od prvih pjesničkih okušaja koje je dvadeset i dvogodišnji pjesnik smatrao vrijednima složiti u knjižicu. Već je rečeno da je Kos s pisanjem poezije započeo još u djetinjstvu, kao školarac, a Bartolić u nekoliko tekstova (navedeno u bibliografiji o Vinku Kosu³⁹) navodi par naslova nastalih u adolescentskom razdoblju, a od kojih su neki bili i tiskani u đačkim dječjim časopisima, dakle, prije dolaska u Zagreb. Nije poznato je li neka od tih pjesama negdje tiskana.

Bez obzira na prvu napisanu ili tiskanu pjesmu, ove – datirane u 1936. godinu svakako otkrivaju mladog pjesnika koji je na početku svojeg pjesničkog i životnog puta; koji će se uskoro stopiti u jedan te isti, umjetničkim dosezima iznimni i sudbinski nažalost tragični, put.

U njima upoznajemo mladalački melankoličnog, romantičnog i sentimentalnog pjesnika koji u jednostavnim rimama iskreno, otvoreno, blago i svečano, bez ikakve mladalačke neodmjerenosti ili napadnosti izlaže osnovu svojeg budućeg tematskog i motivskog repertoara i stilskog usmjerenja.

SJETA

Lišće na vitkome brijestu se u zlato pretvorilo
i tako se lijepo žuti!
Listak po listak se kida,
pozlačeni moji su puti.

Mekani šum pod nogama
mene se čudno doima.
Osjećam kako sve brže i brže
dolazi zima.

Pokrit će teškim plaštem
zlato lišće i gole grane,
pokrit će prerano, prerano
mene i moje dane.

³⁸ Kos je svoja stihovana djela klasificirao kao: *mistično pjesništvo* (odgovara lirskom pjesništvu), *dramsko pjesništvo*, *međimurske pjesme* (dijalektalno pjesništvo) i *pjesme za djecu*.

³⁹ Daniel MIKULACO, *Rukopisna ostavština Vinka Kosa*, 23-30

Uzvišena ljubav prema čovjeku i svemu životu – i u svojim najobičnijim manifestacijama svakodnevlja; bliskost prirodi i njezinom božanskom ustrojstvu utemeljena na Kosovoj duboko religioznoj osobnosti sintetiziranoj iz katoličanstva, ali panteističkog osjećanja svijeta i univerzuma – priroda *kao izvor, ogledalo i transmitter* emocionalnog i duhovnog ustrojstva lirskog subjekta, i kao njegova utjeha i pribježište; priroda kao duhovna domovina eksplicirana veza-nošću uz grudu zemlje i zavičaj.

Svijest o neumitnoj prolaznosti, krhkosti i varljivosti svega ljudskog i odnosu prema vječnosti i veličanstvenosti božanskog i kozmičkog (prolazno / vječno) sadržano je ponovo u Kosovoj religioznosti, ali i u njegovu neiscrpnom vjerovanju u nužnost dobra i sveprisutnost ljepote. Odatle je i uvjerenje i svijest o smrti kao logičnoj, prirodnoj pojavi koja sama po sebi nije negativna, već može biti dobra i utješna (*Lišće*). Dakle, već ovdje Kos naviješta religijsko, spiritualno, transcendentalno i mistično u svojem pjesništvu.

ŠUTI MRAČNA ALEJA...
Šuti mračna aleja...
Sjedim sam na klupi
i slušam padanje uvelog lišća.

Jedan žuti list je pao na mene
i šapnuo mi:
Druže, blizu je zima.

Javlja se potreba za isticanjem »društvene i apelativne funkcije djela«⁴⁰, odnosno etičke, socijalne i odgojne komponente. Sukladno tome ova poezija želi otkrivati temeljne i duboke životne istine pa se može reći da se Kos želi, u određenoj mjeri, orijentirati prema *kognitivnom pjesništvu*, što implicira konotativnost na izričajnoj razini, metaforičnost i simboličnost (*Kućica kraj mora*).

Uz dijelom sentimentalni karakter, koji se očituje kroz blagost ugođaja, utišanu osjećajnost, melankoličnost pa i elegičnost, ti prvi uradci formiraju i neke za Kosa tipične semantičke opreke: već spomenuto prolazno / vječno, djelovanje / statičnost, mir / rastrojstvo, trpljenje / uгода, sreća / nesreća, dobro / zlo, život / smrt, istina / laž. Njih međutim, ne poimamo kao »hiperbolizirane romantičarske opreke« (Flaker), kao suprotne krajnosti. Već je sada, u ovim prvim uradcima, osjetno da su te opreke značenjski bitno dublje, bliže i povezanije, da se međusobno ne isključuju nego postoji svijest, što je tipično za metafizičku koncepciju pjesništva, o međusobnom supostojanju i prožimanju (*Sjeta, Lišće*).

⁴⁰ Aleksandar FLAKER, *Stilske formacije*, Zagreb, 1976., 39-44.

LIŠĆE

Vjetar je donio lišću smrtnu osudu,
i ono je obuklo najljepše odijelo:
purpurno, crveno, zlato,
i čeka
SMRT...

To jest pjesništvo uzvišenih tonova, ali nema u Kosa romantičarskog patosa ni svjetske boli. Njegovo pjesništvo, a to je osjetno i u ovih nekoliko pjesmuljaka, nije lamentacijsko, nego je u intenzivnoj i neprestanoj potrazi akumulacijama pozitivne kozmičke energije kojom onda želi djelovati na primaoca.

6.2. *Cvatući bregovi – aforizmi?*

Zbirka, zapravo ciklus od 28 *aforizama*⁴¹, aforističnih pjesama tj. pjesničkih aforističnih formi, a u stanovitom smislu moguće ih je shvatiti i kao *poemu*. Svakako je riječ o hibridnoj književnoj vrsti na što ukazuje nekoliko elemenata. Lirsko-epska struktura teksta očituje se s jedne strane u liričnosti, visokom stupnju poetiziranosti teksta: evokativnost, asocijativnost, slikovitost, jaka pozicija lirskog subjekta, zatim metastrukturalno, jezično, ritmički i grafički, a s druge strane prožetost narativnošću i sintaktička organizacija koja ukazuje na bliskost proznom izrazu.

Čvrsta kompozicija koja je djelomično i dramskog karaktera, čini strukturu teksta povezanom. *Uvertira* pa tri motivske cjeline naslovljene: *Večer / Noć / Jutro* – može se iščitati i kao dramska kompozicija ako se uzme u obzir da je na *semantičkoj razini* djelo koncipirano kao putovanje – duhovno kretanje

⁴¹ Aforizam (grč. *aphorismós*): određenje, ograničenje; prema Hipokratovim *Aphorismoi*. Hvaleći ih, Galen kaže: *U malenom je tekstu velika snaga*, i time je definirao, ne samo prvotno značenje – medicinskog recepta u prozi, nego i kasniji književni aforizam. Francis Bacon (1561. – 1626.) – za književni aforizam postavlja vrlo visoke zahtjeve: svojom tematikom on treba da zadre u samu srž društvenog života ljudske zajednice, a jezičnim svojim oblikom treba svoga autora predstaviti kao majstora stila. Kao književni oblik bira svoju tematiku iz područja ljudske spoznaje na kojima se još nije ustalila cjelovita slika svijeta. Aforizam je, dakle, književni oblik (u prozi), a teži za općenitošću spoznaje pojedinca koji ga nudi kao značajnu društvenu spoznaju opće vrijednosti. Bliski su mu *epigram* (zavjetni natpis u stihovima) i *poslovica* (opća izreka koja je pučkog karaktera i anonimna). Osim metaforom, služi se i svim ostalim načinima apstraktnoga izražavanja, pa su mu jezični sadržaj često sami apstraktni pojmovi. Pridjev aforistički označava stil koji se unutar teksta zgušćuje u rečenice oblika aforizma. Često poprima i veći opseg od samo jedne rečenice, a zna ih se kombinirati i s duljim tekstovima. Usp. Zdenko ŠKREB: *Mikrostrukture stila i književne forme*, u: Zdenko ŠKREB – Ante STAMAČ (ur.), *Uvod u književnost*, Zagreb, 1986., 276-279.

prema nekom cilju (iz večeri kroz noć prema jutru), što je konačno vidljivo i po većini naslova: *Putovanje, Pratilica, Na ulazu, Tri Brda, Na Izvoru, Pred zorom, Hodočasnici, Na cilju* (epizodičnost). Često posizanje za dijalogom (*Lutanje za Suncem*), zatim izjavni karakter i direktno obraćanje (*Tajne, Pratilica, Tri brda, Na izvoru, U podignutom...*) i pozivanje na sudjelovanje u akciji.

Ako bismo sveprisutnost lirskog subjekta shvatili kao vodiča (poput Danteova Vergilija), koji poziva, vodi, daje upute, a konačno je i u poziciji gotovo pro-ročke nadređenosti, onda možemo iz ovih formi iščitati i neku vrstu duhovnih didaskalija – putokaza (*Direktiva, Na ulazu, Tri brda...*). Recimo, pomalo spekulativno, da bi ovaj tekst bilo moguće dramtizirati u neku vrstu poetske drame.

Forma aforizma ovdje se razvija, ili bolje, ulančava u semantički, tematski i motivski povezane nizove. Tu je potrebno pripomenuti da je izvorni tekst pisan na malom formatu papira, na kojem zbog ograničenosti prostora (rubova) Kosu nije bilo moguće u potpunosti izvesti željeni grafički oblik. Riječi su često puta prekidane na pola i nastavljane u novom redu, ili su pak cijele, i gdje je to, kod za sada uvjetno *grafičkog stiha*, alogično, prenašane u novi ili zasebni. Te je tekstove autor ovog rada neznatno doradio (tek pokoji naslov), odnosno uredio onako kako se nada je da je i bila Kosova zamisao, a koju zbog nedostatka prostora nije do kraja proveo. Hibridnost je, dakle, zamjetna i na razini forme – aforizma (kako stoji u podnaslovu), koji je ovdje izveden u graničnom obliku između pjesme u prozi i slobodne stihovne organizacije – kombinaciji »besjedovnog, sintagmatskog i grafičkog stiha«⁴². Premda je riječ o sintaktičkoj strukturi gotovo proznog iskaza, organizacija teksta je takva (ritmičnost, metaforičnost, personifikacije, inverzije, poante, grafička organizacija... i ina poetizirajuća sredstva) da se ne da čitati kao proza, već kao čisti pjesnički tekst.

Pomognite mi skinuti veo sa svega što me okružuje.
Pod svakom stvari jedna tajna leži.

Tajne

Takvo eksperimentiranje na razini forme karakteristično je za Kosa i u njegovim tiskanim zbirkama, a karakteristično je i u okvirima artistskog (estetskog) pjesničkog modela 30-ih godina. Međutim, nije baš poznato da u tradiciji hrvatske književnosti postoji neka slična zbirka (ciklus) pjesničkih aforističnih formi. Tu formu, u osnovi praktičnog naputka, Kos je uzdigao na visoko estetiziranu razinu semantizirajući je gotovo do razine apstrakcije, koja u potpunosti zadovoljava kriterije što ih je postavio Bacon.

⁴² Ivan SLAMNIG, *Hrvatska versifikacija*, Zagreb, 1981. 5-9

Tematski ovi aforizmi doista zadiru u srž društvenoga života. Korespondiraju s vremenom, ali ne na razini prizemne društvene pragmatike i komentara zbilje, već se Kos uzdiže do motrišta s kojega mu ona prestaje biti nejasnom i maglenom kaljužom; na razinu gdje zbilja postaje prezentnom mrežom jedinstvenih životnih manifestacija:

Čujem disanje sviju duša, čujem šapat
sviju usnica, osjećam rastezanje
prostora oko sebe i naslućujem nešto
što sve stvari spaja da se ne raspadnu u
ništa.

Naslućivanja

Kos je pjesnik ideje, koji traži, vidi, osjeća, nalazi i svoja saznanja zatim želi podijeliti, ponuditi. Stoga mu osobito u ovoj zbirci utilitarnost nije strana (*Direktiva, Život je lijep, Pred zorom*):

U bolovima traži mistiku, a u mraku i u noćima
zvijezde.

Direktiva

ili

Zar ne čujete zov pijevca?
Javlja se zora za gorama.

Pred zorom

Njegov je životni stav neiscrпно pozitivan i vedar. Ovoj poeziji strana je svaka negativna misao ili osjećaj, a prevladavaju uzvišeni tonovi i profinjnost: »Čovjek dolazi u napast, da tu liriku proglašim nečim, čemu nema u našoj knjizi takmaca. Ne, što ne bi bilo isto toliko nježnih pjesama i od drugih naših pjesnika, ipak ni jedan nije izgradio čitavo svoje djelo od tako pahuljaste, meke i podatne građe kao Kos, sve do posljednjih konsekvencija. U svakoj njegovoj pjesmi nadglasava sve nježni neki obrat, kod njega ćemo zastati, on će nas neodoljivo pridobiti za sebe, i prinukati nas da čuvstvujemo jednako kao pjesnik. Prisluhnut ćemo njegovu glasu i činit će nam se kao da dolazi iz dubina, iz kojih nam dolaze glasovi savjesti«, vrlo je lijepo primijetio Branimir Livadić u svojem eseju *Među pjesnicima tišine*.⁴³

⁴³ Branimir LIVADIĆ, *Među pjesnicima tišine*, u: *Hrvatska revija*, (1942.) 3, 132-138 (esej i bibliografski podatci su iz *Knjige taštine* Vinka Kosa)

Noćna pjesma i *Velika pjesma* u cjelini, čini se, iskorak su u pravcu suvremenijeg poetskog iskaza koji pokazuje naznake autoreferencijalne osviještenosti o vlastitoj zadešenosti u vremensko-prostornom kontekstu, o (ne)mogućnosti iskazivanja sebe i potrazi za vlastitim oblikom, što će desetljeće kasnije potpunije osvijestiti i razviti dalje krugovaška generacija (S. Mihalić, B. Pavlović, N. Miličević, V. Gotovac).

Stvari su obukle crne haljine nevidljivosti
i govore jezikom tajna.
Pjesme sjede šutljivo na granama bezglasja
i skrile su svoje glave pod krila ko labudovi.

Noćna pjesma

Zbirka *Cvatući bregovi* nije datirana, zato se ne može pouzdano reći kada je nastala. No, na temelju slijedećih elemenata moguće je iznijeti pretpostavku koja se s jedne strane, bazira na razmatranju tako slobodno izvedene forme, hermetična i mistična stila, počesto čak i biblijskog – što je smjer kojim se Kos sve intenzivnije i očitije kretao; a s druge strane, pretpostavka se temelji na biografskim pojedinostima koje se iščitavaju iz posвете supruzi i njihovu zajedničkom životu (*Uvertira, Pratilica*) – zajedničkim su putem išli sve do posljednjeg rastanka u svibnju 1945. godine.

Moji su putevi dugi i opasni.
Tražim te, pratilice, da mi obrišeš
znoj sa čela, da mi kažeš na putu po
koju toplu riječ da ne sustanem na tako
uzvišenoj stazi, i da me upozoriš, ako
skrenem s pravoga puta.
Tražim te, pratilice, da umoran
naslonim na tvoje rame svoju glavu.

Pratilica

Zbog zrelosti i stilske doradenosti zbirke i zbog pohvale supruzi na zajednički prevaljenu putu (upućenosti na osobnu prirodu ove zbirke), moguće je, dakle pretpostaviti da su *Cvatući bregovi* vjerojatno posljednji cjeloviti Kosov pjesnički ostvaraj nastao tijekom 1944. /1945. godine.

6.3. *Razumljivi čas*

Razumljivi čas je neobjavljena zbirka od osamnaest pjesama čiji je dovršetak, kako je naznačeno na autografu datiran u *srpanj* 1943. godine. Bartolić, koji je vidio neke pjesme iz ove zbirke⁴⁴ navodi pogrešnu pretpostavku da je zbirka naslovljena *Zaokrećem za svijet*. Bio je to samo prijedlog, a konačno je naslovljena (vidjeti autograf⁴⁵) po prvoj pjesmi u zbirci (*Razumljivi čas*). Osim, u autografu navedenih, jedanaest pjesama (*Razumljivi čas*, *Grm*, *Zdenac u šumi*, *Pjesma o smrti*, *Kiša*, *Mati*, *Zamrznuto jezero*, *Probuđenje u granju*, *Bršljan*, *Visibaba*, *Mahovina*) u rukopisnoj knjižici bilo je uloženo još sedam naslova (*Šumskim Putem*, *Suputnik*, *Povezanost ljudi*, *Opustjele su gore*, *Šutnja cvjeta*, *Misli*, *Domovina*) pa se može pretpostaviti da ih je Kos pridodao zbirci; tim više što se tematski i formalno uglavnom uklapaju u koncepciju. Poznato je k tome da su, od ovih dodanih, pjesme *Mati* i *Domovina* već su prije tiskane u periodici (vidjeti: *Bibliografija Vinka Kosa*⁴⁶). Budući da su neke datirane, iz tih se podataka vidi da je zbirka nastajala u periodu od 1938. do srpnja 1943. i na različitim mjestima – za vrijeme pjesnikovih putovanja⁴⁷ Europom i domovinom (Weimar, Gmünd, Bienik, Maksimir), da bi ju pjesnik 16. srpnja 1943. predao svojoj supruzi na čuvanje.

Motivski, stilski i formalno ova zbirka se naslanja na onaj tip pjesništva što ga je Kos ostvario prvenstveno u *Vodopadu* (1939., 1942.), a djelomično i u *Kiparu* (1941.). Iz bilježaka i autografa ovdje uvrštenih pjesama vidljivo je da je Kos neke od njih prvotno namjeravao uvrstiti u ove zbirke, ali je na prijedlog prijatelja s kojima se savjetovao oko idejne koncepcije zbirci, odustao. Tako su, u odnosu na tu prvu varijantu, na pjesmama konačno uvrštenima u *Razumljivi čas*, vidljive dorade, pa i znatnije promjene.

I u ovoj zbirci prevladavaju uzvišeni tonovi, sentimentalizam, karakteristična Kosova profinjenost i bliskost hermetizmu *mističnog pjesništva*. Metaforika tih pjesama upućuje na alegorijski govor i odnos naspram zbilji. Iz njih se daju iščitati i neke karakteristike »romantičarske metaforike«⁴⁸ – tendencija k polisemičnosti, odnosno stvaranju dodatnih značenja metafora i metaforičkih sklopova; slikovitost, pitoresknost, gdje se riječ ili pojam zamjenjuju slikovitom riječju, oznakom predodžbe, metaforom koja je općenito podređena izražavanju duševnoga doživljaja, no ne bi se reklo

⁴⁴ Zvonimir BARTOLIĆ, Iz književne ostavštine hrvatskog književnika Vinka Kosa, u: *Hrvatski sjever*, 1 (1996.) 1, 44-54

⁴⁵ Daniel MIKULACO, *Rukopisna ostavština Vinka Kosa*, 133

⁴⁶ *Isto*, 23-30

⁴⁷ Putovanja su povezana s dužnošću tajnika DHK, koju je Kos obnašao tijekom 1942. i 1943. godine.

⁴⁸ Aleksandar FLAKER, *Stilske formacije*, Zagreb, 1976., 115

i neke povišene emocionalnosti, koja je i ovdje elegantno utišana. Zapravo, Kos prednost nad emocionalnošću daje uzvišenoj retoričnosti, koja ponegdje biva i pretjeranom, nespretnom i nejasnom, patetičnom. U namjeri da izloži vlastitu ideju i doživljaj zbilje, nizanjem, odnosno, natrpavanjem stiha viškom riječi, zapada u deskriptivnost, eksplikativnost i verbalizam onoga tipa koji je karakterističan za prosvjetiteljski i mimetički model književne prakse, premda, Kos uvijek zadržava distancu (vertikalnu) koja ga sigurno dijeli od banalizirane retoričnosti na razini komentara ili proklamiranja određene ideologije. Njegova idejnost ostvaruje se izvan svakog društveno-političkog konteksta, no s jasno izraženih univerzalnih moralnih i etičkih pozicija koje ovdje, prečesto i očito, izbijaju u prvi plan (*Razumljivi čas*) te tako narušavaju očekivanu ravnotežu između ideje i izričaja:

RAZUMLJIVI ČAS

Izmoreni prnjicavom zvieri, što u krvi biesni,
vučemo se zemljom zlovoljni i mrki.
Odkinuti cviet u vodi pliva razcvateno,
dok s visine netko viče: krivnja to je vaša.

Sjene, što na kraju ljeta sežu do početka
i kroz šutnju rastu preko ruba šetališta,
plaše djela naša stvorena za ponos,
urezana u mekoću izbledjelog tkiva.

Mislimo, da rieke podzemne po nama ruju,
što izdubsti žele stienу našeg boravišta
i razbiti je u piesak, da na obali negdje
napiše diete prstom tajno ime.

Tužni vapaj želja ugušit se ne da
zalievanjem ruža, ni podjelom smieha
sirotama, obilazkom mraka u njihovoj žurbi,
dok iz ljetne se žege zaokružuje rujnoća.

(*Razumljivi čas*)

Pjesnički subjekt često teži poanti, a pjesnik je k tome, pjesmama navedenima u autografu, dodao na kraju i »zaključak« ili neku vrstu obrazloženja lajtmotiva pjesme. Tako slijedi za *Razumljivi čas*: *treba dočekati tihi, razumljivi čas, kada se stvaraju velika djela.*

Uopće u zbirci ima i socijalnog osjećaja za zbilju, za kontekst vremena i tada prevladavaju tamniji tonaliteti i disonantnost forme.

Još je jedna osobitost ove zbirke, iako prisutna i u prethodnim zbirkama i uopće u Kosovu pjesništvu, a to je zaodijevanje glavnih motiva osobito u fitomorfnu, a i dijelom zoomorfnu i antropomorfnu metaforiku (*Šišmiš*). Već od samih naslova (*Grm, Bršljan, Visibaba, Mahovina, cvijeće, granje, ... pa prnjicava zvier, umorne ribe, uginule ptice, ...*) Kos transponira u svoju poeziju cijeli reper-toar životinjskog i biljnog nazivlja.

Motivu smrti, koji je čest Kosov motiv, i ovdje prilazi sebi svojstvenim pozitivnim stavom, dubokoga kršćanskoga i mističkog uvjerenja u nepotrošivost duhovne energije koja se neprestano preobražava u onostranost, čija vrata otvaramo po zaslugi vlastitih djela (*Pjesma o smrti*). Smrt je utjeha jer nas vraća onima koje smo izgubili. Pjesnik na ovaj krajnji motiv gleda mudro i hrabro, smrt je za njega samo prijelaz u drugi oblik, na drugu razinu postojanja.

PJESMA O SMRTI

I.

Znam, da umriet moram i ja, kad i lišće gasne,
trava bujna osuši se i kamen ostari,
a sve ovo ljubio sam za života svoga.
Ali ima jedno mjesto, gdje se opet stvari
sastaju sa dušom znanom, što im bliza bješe,
i zato si mi, smrti, draža svakog dana,
dolazak me tvoj ne plaši, ti me vodiš
natrag
u krug svega prošlog, dio svieta znana.

(*Razumljivi čas*)

U ovoj zbirci, iako očitih koncepcijskih i stilskih nedorečenosti, pojedinačni uradci ipak upućuju na istinsku proživljenost, odnosno doživljenost onoga o čemu pjesnik pjeva, što je rezultiralo i pokojom uspješnijom pjesmom (*Pjesma o smrti, Kiša, Opustjele su gore, Šutnja cvieta, Misli*).

MISLI

Potok teče u dolinu
spušta se sa gore,
traži rieku, traži ušće,
traži svoje more.

Iznad stvari misli kruže,
rone u dubinu;
traže pokoj, traže dom svoj
traže domovinu.

Gorski potok cilj svoj nađe,
mir kraj morskog bilja,
samo misli vječiti su
putnici bez cilja.

(*Razumljivi čas*)

Pjesnik Kos nije tek slikar minijaturist prirodnih ljepota, već je i suputnik, i supatnik počesto, koji ne bježi i ne ustručava se života. Njegova priroda i njegovo profesionalno opredjeljenje pedagoga i odgojitelja ne dopuštaju mu pasivnost eteričnih sfera, već put iskušenja k cilju na čijem kraju stoje tri osnovna motiva Kosove poezije: *mir, dobrota i ljepota*.

6.4. *Pojedinačne pjesme*

Kako je već napomenuto, Kos ima još pjesama, ali one nisu, iz već poznatih razloga, osim sljedećih, koje su doručene i dovršene, a neke i tiskane u periodici, uvrštene u ovaj izbor: *Glad, Pagode u nama, Putnici, Molitva, Uspavanka* (dječja) i *Za tebe*.

Ovih šest pjesama nastajalo je kroz dulji period (od 1940. do 1945.) i različito su motivski određene: od socijalno intoniranih (*Glad, Putnici*), preko religijskih (*Molitva, Pagode u nama*) do ljubavne (*Za tebe*) i dječjeg pjesmuljka (*Uspavanka*).

MOLITVA

Ti, što visoko iznad jeseni, bregova i duša
u velikoj moći kroz drhtanja ljudska šutiš
prisluhni bolje na zemlju, to nije šum lišća
pod zamahom vjetra, niti bojazan zemlje
pred hvatanjem inja, to je molitva muža
što daleko od dragih, na dom svoj misli.

Različite su i versifikacije (tonsko-silabički stih, sintagmatski, slobodni); aforističnost i metaforičnost su i ovdje zamjetne. *Uspavanka* ima karakter pučke poezije sa standardnim ponavljanjima i opkoračenjima.

Ovi su uradci otvorenijeg i pristupačnijeg izraza, bez hermetičnosti i znatnijih asocijativnih zamaha. U njima se osjeća konstantno prisutna pjesnikova težnja za nježnim i tihim izražavanjem ljubavi prema svemu. Baš zato što su jednostavnije strukturirane djeluju prisnije i simpatičnije, bez suvišnoga govorenja i složenih metaforičkih sklopova.

ZA TEBE

Iz zvijezda svijetlih sa visina
na zemlju nek se veze put,
nek ljubav neba beskrajnoga
ko neki, topli bude skut.

Sve zlo i pakost nek se skriju,
bez mrlje nek zablista svijet,
da ti kad dođeš, ostati ćeš
kroz cijeli život zdravi cvijet.

*Hrvatski Karlovc
8. kolovoza 1942.*

Ovo nije poezija velikih gesta, stoga im takvo određenje, kao prisnih i simpatičnih, upravo odgovara.

Zaključak

Mjesto Vinka Kosa u tradiciji hrvatske književnosti XX. stoljeća

Kronološki gledano, ovdje razmotreni pjesnički tekstovi Vinka Kosa očito imaju jednu razvojnu nit, vlastiti pjesnički *kōd*, prepoznatljiv *kosovski stih*. Od prvih uradaka u *Pjesmama 1936.*, preko *pojedinačnih pjesama*, tiskanih zbirki i zbirke *Razumljivi čas* te konačno do ciklusa, kako se ipak nadaje, aforističnih pjesama, *Cvatući bregovi* – vidi se proces sazrijevanja jednog iznimnog i osobujnog pjesničkog izraza. Cjelokupan Kosov pjesnički opus je s jedne strane čvrsto usidren unutar hrvatske pjesničke tradicije i to *mainstreama* hrvatskog pjesničkog izraza još od romantičara, Harambašića, pa svojevrsnog svjetionika, Kranjčevića, preko Matoša i mladoliričara⁴⁹ do katoličkih pjesnika (Sudeta, Šop, Korner, Škarpa itd.) i artista (Ujević, Cesarić, Wiesner, Nazor itd.); a s

⁴⁹ Naziv se odnosi na dvanaest autora zastupljenih u antologiji *Hrvatska mlada lirika*, Ljubo Wiesner (ur.), Zagreb, 1914.

druge strane njegova je poezija nasljedovala već spominjana svjetska imena: Rilkea, Verlainea i nenadmašnog mistika Tagōrea.

Ona je čvrsto privezana uz molo zavičajnosti i nacionalnog, ali u njoj je u jednakoj mjeri prisutna i univerzalna ljudska i kozmička ideja o povezanosti i međusobnoj prožetosti svih razina egzistencije. Poezija je to koja, dakle, izražava opću ideju jednog bitno kvalitativnijeg i duhovnijeg bivanja u svijetu zaodjenutu u metaforičko-alegorijski tip iskaza što ga njeguje artistski model hrvatskog pjesništva. Njezina utilitarnost, didaktičnost, retoričnost i vezanost uz nacionalno čitljiva je djelomično i kroz karakteristike mimetičkog i prosvjetiteljskog modela, kao opće prakse 40-ih godina; i tu spada onaj dio opusa za koji možemo reći da je ostao među prosjekom onoga vremena, ali ga iz današnje distance smatramo manje estetski relevantnim.

Poezija je to čija se progresivnost ponegdje očituje u razvijanju i produbljivanju svoje motivike; koja prelazi put od *romantičarsko-sentimentalističkih* intonacija do dubokog, mnogoznačnog, *mističnog* i *metafizičkog* odnosa prema zbilji, a ponegdje kao da joj ponestaje snage za taj očekivani odmak od, u osnovi, sentimentalističkih opisnih pličina.

Naravno da je u tim pjesmama ponegdje osjetna nedovršenost i da o dijelu njih možemo govoriti i kao o materijalu u procesu razvoja i dorade, no nekoliko pojedinačnih pjesama, a osobito *Cvatući bregovi* kao cjelina dovršeni su i relevantni književno-estetski proizvodi koji i danas zrače svojom izuzetnošću.

I na sadržajnoj i na formalnoj razini *Cvatući bregovi* su iznimno djelo Vinka Kosa i izvan okvira njegova osobnog opusa, unutar hrvatskog pjesništva prve polovice XX. stoljeća. Štoviše, Kosovo pjesništvo, kao svojevrсна nevidljiva ili utrnuta *laterna magica* osvjetljava i zalazi u prostore koje univerzalni ljudski duh neprestano propituje i uvijek iznova otkriva.

U svjetlu suvremenijih književno-teorijskih promatranja i općenito pristupa književnom djelu postavlja se pitanje u kojoj mjeri Kosovo djelo i danas može figurirati kao suvremeno te gdje ga klasificirati u književnopovijesnom slijedu?

Iz pozicije *teorije sistema* funkcija umjetnosti bila bi da »objavi svijet u svijetu« (*Welt in der Welt erscheinen zu lassen*)⁵⁰, što će reći da se funkcija umjetničkog djela očituje u objavljivanju sebe sama, svojeg vlastitog svijeta kao »alternativne verzije zbilje«⁵¹, i time otvara mogućnost svijetu da promatra sebe sama. Iz ovakve, suvremenije vizure, orijentacije na didaktičnost, etičnost ili određenu moralnu koncepciju, postaju irelevantne jer ne pripadaju umjet-

⁵⁰ Niklas LUHMANN, *Die Kunst der Gesellschaft*, Frankfurt am Mein, 1995., 241

⁵¹ Dietrich SCHWANITZ, *Teorija sistema i književnost*, Zagreb, 2000., 232

ničkom sistemu već drugim socijalnim sistemima poput: odgoja, religije, politike. Umjetnički sistem pak počiva na kodovima: umjetničko / ne umjetničko, lijepo / ružno, interesantno / dosadno, pristrano / nepristrano, uspjelo / neuspjelo, skladno / neskladno... i promatra se jedino u okviru tih opreka.

Vratimo li se u vrijeme Vinka Kosa (30-e i 40-e), očito je da je specifična društvena situacija (svijeta), koje je kao proizvod proizašao Drugi svjetski rat, obilježena utjecajima, odnosno pokušajima infiltracije, ili bolje, okupacije, umjetničkog sistema od strane, prvenstveno političkog, a onda posredno i odgojnog, religijskog i pravnog, tj. korištenja umjetnosti kao medijskog prostora za manipulaciju kolektivom, s ciljem stvaranja odgovarajuće željne duhovne podloge za ostvarenje tadašnjih društvenih projekata.

Kos, koji kao mladi autor još istražuje prostore svoje izričajnosti, očito nastoji svoja djela artikulirati iz što neutralnijih pozicija. Međutim, njegovo idealističko određenje neizmjernog vjerovanja u opstojnost *dobra* kao temeljnog duhovnog principa uspostavljanja svijeta, nalaže mu da, pred osvjedočenom prisutnošću *zla*, djeluje u smjeru afirmacije *dobra*. Stoga njegova sklonost didaktičnosti, apelativnosti, etičnosti i iskazivanju moralnog stava proizlazi iz njegova idealističkog (religioznog, moralnog i domoljubnog) bića, dakle iz njega sama, a ne izvana, kao uplitanje nekog diktiranog programa. Kosovo se pjesništvo ne odnosi ni na kakav društveno-politički projekt, već više na romantičarsku (kranjčevićevsku) ideju pjesništva kao pastirske profesije.

Cjelokupni Kosov književni opus (i tiskani i rukopisni) zato karakterizira izmaknutost u prostore *uzvišenog* ili *metafizičkog* (metaforičkog, alegorijskog i kontemplativnog), pa i onda kada se dotakne zbilje na socijalnoj razini. Možemo reći da je Kos svoje pjesničko poslanje, s jedne strane usmjerio ka neprestanom transcendiranju grube, prizemne društvene zbilje u prostore vlastite kontemplativne, eterične i spiritualizirane slike moguće zbilje, dok s druge strane doživljava svijet (prirodu, zavičaj, ljubav, život...) kao obogotvorenje ljepote i kozmičkog reda – čemu se pjesnik divi i što slavi.

Treba se u mir skriti
otići gdje svakidašnjost nije
i iz čaše samoće veliki smisao piti.

Još uvijek isti šum (Vodopad)

Govoreći o Kosu i njegovu naraštaju, Jakov Ivaštinović, u članku »Zameo ih vjetar prije pola stoljeća«, ističe kako je Kosovo (njihovo) mjesto u prostoru »između Ujevića, Cesarića i Tadijanovića, s jedne strane i Parun, Pavlovića,

Goloba i Mihalića (krugovaša) s druge strane te kako su oni hrvatski korak s najboljom svjetskom poezijom«⁵².

O Vinku Kosu i spomenutim pjesnicima, kao svojevrsnom mostu između prethodnih (na čije se artistske modernističke tradicije evidentno Kos naslanja) i slijedećih (krugovaša, itd.), doista se može govoriti; ali prvenstveno iz književnopovijesne pozicije (koja utvrđuje postojanje rascijepa u kontinuitetu, koji je nastao nasilnom, brutalnom i konačno tragičnom ekskomunikacijom jednog gotovo cijelog naraštaja iz vlastite književnosti, a među njima i Kosa, od strane totalitarističkog režima), odnosno rekonstrukcije istrgnutih dijelova. No, o nekom poetičkom utjecaju ne može biti riječi jer krugovaši, koji se doživljavaju kao »izgubljena generacija« na poziciji »ne svijeta«, svoje pjesništvo shvaćaju »više kao proizvod konstrukcije nego dojmljivosti«, i ono je za njih prije svega »medij racionalne strategije«, a ne moralno-etička vertikala.⁵³

Kao što smo vidjeli Kosova se rukopisna pjesnička ostavština tek dijelom sastoji od cjelovitih i dorečenih djela, dok je ostalo materijal na kojem, nažalost, nije stigao poraditi i dati mu puni, dovršeni oblik.

Pjesnička djela koja se sada mogu izdvojiti kao umjetnički, estetski, dorečena i relevantna unutar ovog opusa i izvan njega, prvenstveno su zbirka *Cvatući bregovi* te još nešto pjesama ili strofa iz preostalih zbirki, osobito ovdje analizirane. Ta djela, unutar svoje vrste i žanra, mogu se s punim pravom pridružiti (vratiti) tradiciji hrvatske književnosti prve polovice XX. stoljeća, iz koje su i izrasla, nadovezala se i premda još nevidljiva ili nasilno invizibilizirana ostavila traga i do današnjih dana.

Izdvojeni dio rukopisnog pjesničkog opusa nudi svijetu, na umjetnički uvjerljiv način, jednu »alternativnu verziju zbilje: blagdansku, osmišljeniju i manje vulgarnu od svakodnevlja«⁵⁴. Baš zato jer se njezina suvremenost potvrđuje upravo iz pozicije našeg sadašnjeg poimanja funkcije umjetnosti, ovaj dio Kosova opusa, kao i pretežiti dio tiskanog, pokazuje svoju aktualnost i relevantnost i za današnje vrijeme.

⁵² Jakov IVAŠTINOVIĆ, Zameo ih vjetar prije pola stoljeća, u: *Hrvatska revija*, 44 (1994.) 1, 153-157

⁵³ Cvjetko MILANJA, *Doba razlika*, 14.

⁵⁴ Dietrich SCHWANITZ, *Teorija sistema i književnost*, 232

Summary

THE POETRY OF VINKO KOS

(FROM PREVIOUSLY UNKNOWN MANUSCRIPTS)

Daniel MIKULACO

Juraj Dobrila University of Pula
I. Matetića Ronjgova 1, HR – 52 100 Pula
dmikulaco@unipu.hr

As its title implies, this paper deals with listing and evaluating newly-discovered poetical manuscripts (poetry: Poems 1936, Hills in Blossom, Moment Easy to Understand, Individual Poems – which are just a part of a series of unpublished works) left behind by the Croatian writer Vinko Kos (1914 – 1945), whose tragic life and works, due to unfavorable social and political circumstances, have been neglected and kept secret until recently.

Mostly a poet, a children's author and an educator, but also a short-story writer, a travel writer and a dramatist – Vinko Kos was a victim of the tragic war events. His life ended violently at the age of 31, most probably in one of the camps set up in the period of the Bleiburg tragedy in 1945.

As a young and promising author, he established himself in Croatian literature in the period between 1938 and 1945. During that short period, he published four collections of poems (Waterfall, Sculptor, Bat, and Lada) and a travel book. He also wrote a few books of children's poems and stories.

In order to get a clear picture of the author and his poetic work (published and unpublished), the paper includes some general contextual considerations of literary tendencies and practical literary models during the 1930s and the 1940s.

The poetry written by Kos is characterized by the poetics of romantic-sentimental, modernist (symbolist and impressionist) expression, relying on experience derived from Catholic (religious and metaphysical) poetry and the tradition of modern classics of world literature of a similar cast of mind.

Some of his manuscript poems are incomplete and/or weaker, and just one book (Hills in Blossom) and a few individual poems are articulate and finished.

These poems, relevant in terms of their aesthetic values, certainly deserve to be added to the already published pieces by Kos, thus finally putting the name and the work of Vinko Kos on the map of Croatia literature in the first half of the 20th century.

Key words: *Vinko Kos, modern poetry, Croatian literature in the first half of the 20th century, reflective and mystical poetry, Catholic poets (religious poetry), Bleiburg / the Way of the Cross.*